

ÖZNE VE İKTİDAR İLİŞKİSİNİN SORGULANMASI

Barış ÇOBAN *

Questioning Of The Relation Between Subject and Power

Power produces itself by the help of the subjects, and it reproduces itself by turning this subjects into "objects". The subject should be shaped and normalised by discipline and punishment. Ideological components of power have important role on the process of creating the individual subject. Power observes the society by using different techniques, tools. According to Foucault, one of the most important tools of power is panopticon. In this respect the subject must be controlled and also manipulated by a continuous controlling mechanism -panopticon- of the hegemonic power in order to prevent the separation of subject from the ideological direction. In order to operate a successful discipline- punishment mechanism the subject should be snapped out of and alienated from the realities which are related to their real life conditions except from the realities which are created by power.

---

* Araştırma Görevlisi. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

Key Words: Subject, object, panopticon, power, bio-power, hegemony, space, time, normalisation, alienation, opposition, utopia

Giriş

Tarih yazımı toplumsalın üretimi ve yeniden üretimi için birincil bir önem taşır. Tarih yazımı genellikle iktidarların elindedir ve egemen iktidar kendi tarihini tüm toplumun tarihi olarak kodlar. Ancak tarih iktidarların bütüncüllüklerini yeniden üretirken boşluklar bırakır, bu boşluklar yeni bir tarihi üretir ve yeniden üretir. İktidarın egemen ideolojisinin boşluklarından sızarak kendini var eden muhalif toplumsal düşünüş kendi tarihini yaratır ve yazar. Toplumların belleği hem iktidarın hem de muhalif toplumsal düşünüşün tarihinden beslenir. Egemen tarih, iktidarı meşrulaştıran bir işlev görür, buna karşın muhaliflerin tarihinde iktidarın zorbalığı ve buna karşı verilen mücadeleler anlatılır. Foucault "Hapishanenin Doğuşu" adlı kurumsal tarih çalışmasında günümüz toplumunda yaşanan iktidar ve hegemonyanın üretimi ve yeniden üretimi süreçlerini anlamak için geçmişe bakar ve bir arşivci gibi çalışır. Foucault'un çalışması aslında bugünü anlamayı amaçlar, bugünün iktidarının "soykütüğünü" çıkarmak için tarihe döner. İktidarın tüm toplumsal yaşam alanlarına nasıl sızdığını anlamaya çalışır. Bentham'ın hapishane modeli olan "panopticon"u ele alarak günümüz toplumunun işleyişini ortaya koyar. İktidarın insanları disipline etme ve cezalandırma mekanizmalarını nasıl kurduğunu ve bu mekanizmaların toplumca nasıl içselleştirildiğini, iktidarın tüm

öznelerin bilinç ve bilinçdışını nasıl etkilediğini göstermeye çalışır. İktidarın kara-ütopyalarını - Orwellci (1984) ve Huxleyci (Cesur Yeni Dünya) karamsarlıklar- nasıl gerçeğe dönüştürebileceğini tartışır. Muhafiflerin ütopyalarını nasıl gerçek kılacakları ise yanıtsızdır.

I. Panopticon: Büyük Birader Sizi İzliyor

İktidar Foucault'un belirlemelerindeki gibi kendini gerçekleştirilebilmek ve icra edebilmek için sürekli, tüketici, her yerde hazır ve nazır, herşeyi görülebilir kılma yeteneğine sahip olan, ama bunu görünmez kılma koşuluyla yapan bir gözetim altında tutma aletine gereksinim duyar, bu alet ise Bentham'ın "Panopticon"udur. Mimari bir düzenleme olan panopticon Sarup(1997) tarafından özetlendiği şekliyle daire biçiminde inşa edilmiş hücrelerde mahkumlar merkezi gözetleme kulelerinden izlenip izlenmediklerinden asla emin olamazlar, dolayısıyla da mahkumlar kendi davranışlarının polisi olmaya başlarlar. Foucault Bentham'ın mimari projesini daha da genelleştirerek tüm yaşam alanlarına uygulamıştır, ve bu yüzden panopticon'a oldukça büyük bir önem vermiştir. Panopticon'un ayrıntılı bir Foucault'dan uzun bir alıntı yapılırsa konu daha iyi anlamlandırılabilir .

"Çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır; çevre bina hücrelere bölünmüştür, bunlardan her biri binanın tüm kalınlığını katetmektedir; bunların, biri içeri bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğeri de dışarı bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikişer pencereleri vardır. Bu durumda merkezi kuleye tek bir gözetmen ve her bir hücreye tek bir deli, bir hasta, bir mahkum, bir işçi veya okul çocuğu kapatmak yeterlidir. Geriden

gelen ışık sayesinde, çevre binada hücrelerin içine kapatılmış küçük silüetleri olduğu gibi kavramak mümkündür. Ne kadar kafes varsa, o kadar tiyatro vardır, bu tiyatrolarda her oyuncu tek başımadır, tamamen bireyselleşmiştir ve sürekli olarak görülebilir durumdadır. Görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren düzenleme, sürekli görmeye ve hemen tanımaya olanak veren mekansal birimler oluşturmaktadır. Sonuç olarak, hücre işlevi tersine döndürülmekte veya daha doğrusu onun üç işlevi –kapatmak, ışıktan yoksun bırakmak ve saklamak- ters yüz edilmektedir, bunlardan yalnızca birincisi korunmakta, diğer ikisi kaldırılmaktadır. Tam ışık altında olma ve bir gözetmenin bakışı, aslında koruyucu olan karanlıktan daha yakalayıcıdır. **Görünürlük bir tuzaktır .”** (Foucault, 1994).

Gerçektende iktidarın gözlerini üzerimizde hissederek yaşamak görünürlüğün bir tuzak olduğunun kanıtıdır. Burada anlatılan Bentham modeli cezaevi Foucault tarafından basit bir mimari yapı olarak ele alınmaz, panopticon aslında içinde yaşadığımız toplumu anlatır, tüm yaşam alanına yayılan bu iktidar sayesinde öznelere görülmekte ancak kendilerini gözetleyen ve denetim altında tutan iktidarı görememektedirler, bir bilginin nesnesi olabilmekte ancak asla bir iletişim öznesi olamamaktadırlar. Tüm bu olumsuzluklar sonucunda yaşam hücre tipi cezaevine dönüşür, insan devamlı denetim altında olduğu ve gözetlendiği düşüncesi ile hareket etmeye başlar, normal olarak kabul edilenin dışında hareket etmeye korkar, çünkü normalin dışına çıkarsa normalleştirici yaptırımlarla karşı karşıya kalır. İktidarın gözleri devamlı onun üzerindedir, aileden başlayarak devamlı gözetim altındadır; aile hiçbir zaman özneye yalnız kalma

ve saklanma olanağı tanımaz. Gözetim altında tutma süreci aile ile sınırlı kalmaz öncelikle tüm toplum bir gözetleyicidir, sonra okul, fabrika, kışla, hastane vb. tüm kurumlar özneyi gözetim altında tutmanın araçlarıdır, ayrıca medya da insanları devamlı gözleyen ve normalleştirici yaptırım uygulayan araçlardan birisidir, yani gözetleme hiçbir zaman ve hiçbir yerde sona ermez. Panopticon'un asıl amacı gözetlenen kişide iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik hali yaratmaktır. Yaşam büyük bir cezaevine dönüşmekte ve özne kendisini otomatik bir biçimde -yani bilinçdışı işlemlerle denetim altına almakta ve tüm davranışlarını iktidarın gözüyle bakarak denetlemektedir. Özne kendisinin polisi haline gelir ve bir süre sonra diğerlerinin davranışlarını da gözetler ve yargılar oluşturmaya çalışır. Bu yargılar toplumda kabul edilen normlara göre biçimlendirilmiştir. Toplumsallaşma normalleştirmeyi içerisinde barındırır, toplumsallaşabilmek için normal olmak yani kendi bilincinin denetleyicisi -polisi- haline gelmek gerekir. Normalleşmeyen bireyler nesne olarak kabul edilir ve normalleştirilmeye çalışılır, normalleşmezse toplum dışına atılırlar. Modern toplumun öznesi özne haline gelebilmek için iktidarın nesneleştirici sürecinden geçmek zorundadır, özne olabilmek için ilkin iktidarın nesnesi olmak gerekir. Süreç içerisinde iktidar içselleştirilerek otomatikleştirilmekte ve bireysellikten çıkarılmaktadır. Foucault'a göre bu iktidar ilkesini kişiden çok, bedenlerin, yüzeylerin, bakışların hesaplı kitaplı bir dağılımından; iç mekanizmaları bireyi içine alan ilişkiyi üreten bir aygıttan almaktadır. Panopticon düşsel bir yapı değil ideal biçime getirilmiş bir iktidar mekanizmasıdır. Çağımızda tüm toplum değişik araçlar kullanılarak

denetlenmektedir. Son yıllarda internetin ortaya çıkışı insan iletişimini kolaylaştırmış ve ancak bunun yanında iktidarın tam bir denetimi ve gözetimi altına sokmuştur. Kablolu televizyonlar, uydular cep telefonları, bilgisayar ağları vb. tümü insan iletişimde ve bilginin aktarımında zorunlu araçlar haline gelmişlerdir. Tüm bu ilerlemeler getirdikleri kolaylıklara rağmen iktidarın birer denetleme ve gözetleme aygıtları haline gelmişlerdir. Bu aygıtlar sayesinde iktidar daha hızlı, etkin ve ekonomik şekilde toplumsal yaşam alanının içerisine girmiş ve eskiden özgürce kullanılan bir çok alan onun tarafından işgal edilmiştir. İktidar muhalif ideolojinin yaşam alanı bulabileceği alanları daha önceden belirleyerek gerekli önlemleri alır ve bu alanları kendi yaşam alanlarından biri haline getirir, yani iktidar bu şekilde toplumsal yaşamın daha önce giremediği bir çok alanına el atmış olur. İzlenen, okunulan, duyulan her şey iktidarın denetiminden geçtikten sonra topluma ulaşmakta, sözlü veya yazılı tüm iletişim etkinlikleri iktidarın denetimi altında gerçekleşmekte ve onun onayı olmadan yapılan her şey ya toplumda cezalandırılma korkusu yaratmakta ya da cezalandırılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle internet ve benzeri iletişim araçları iyi birer iletişim aracı olmaktan çıkıp ayrı birer denetim ve gözetim aygıtına dönüştürülmüştür.

Bu dünya G. Orwel'in 1984, A. Huxley'in Cesur Yeni Dünya, R. Bradbury'nin Fahrenheitt 451 adlı kara-ütopyalarındaki dünyadır. İktidarın herşeyi görebildiği, denetlediği ve iktidarın koyduğu sınırlar dışına çıkmanın yasak olduğu bir dünyadır. Büyük Biraderin gözü herşeyin üzerindedir daha da kötüsü bu göz içselleştirilmiştir, herkes birbirinin denetleyicisi olmuştur. Bu süreçte iktidar küçük toplumsal ilişkilerde bile kendini varetmeye

başlar. Fahrenheit'taki gibi kitaplar iktidarın en büyük düşmanıdır, toplum kitap okuyanları ihbar eder kendini korumak için. Bu çelişik bir durumdur insanlar kendilerini iktidar gibi kodlamaya başlarlar, bu yanılsama onların nesneleşmesini ve özne olmaktan çıkmalarını beraberinde getirir. Ve Cesur Yeni Dünya'daki gibi ("soma") uyuşturucu onların düşünmeden varlıkları sürdürmelerini sağlar, toplum iktidarı yeniden ürettiği toplu ayinlerle kendini toplum olmaktan çıkarır, yok eder.

II. Foucault'nun İktidar Kuramı

Yaşamın tüm alanlarına sızmış, yaşamımızı denetim altında tutarak otoriteyi sağlamaya çalışan bir iktidar vardır ve bu iktidar toplumu sınırlarken, öznelerin bilinçlerini denetim altına alırken bilimsel bilgiden yararlanır. Foucault'a göre bilgi iktidarla sarmallaşmıştır. Bilgi sahibine bir güç sağlar ve kişi bilgisini kullanarak iktidarı elde eder. Merquior'un (1986) söylediği gibi iktidar Foucault'da olumsuz anlamının yitirir, iktidar aslında yaratıcıdır. "Çünkü gerçekliği yaratır, nesnelerin etki alanlarını ve doğrunun göreneklerini yaratır. Birey ve ondan elde edilebilecek bilgi, bu yaratımın bir ürünüdür." Foucault ayrıca iktidarın baskıcı işlevinin ötesinde de bir şeyleri gerçekleştirdiğini savunur, bu özellikte onun kalıcılığını garanti altına alıyor. Ve Foucault kendine amaç olarak iktidarın "ortaya konuş biçimi"ni "kendini nasıl gösterdiği" anlamında değil, "hangi araçlarla yürütüldüğü" anlamında incelemeyi koyar. Merquior'a göre Foucault "iktidarın tam anlamıyla gerçekte şeyler üzerinde değil, başkaları üzerinde olduğunu -yani güç sorunu değil, bir egemenlik sorunu olduğunu- açığa vurur. Aynı zamanda iktidarın -sırf fiziksel şiddet biçiminde-

bedenlerimize değil, davranışlarımıza etkide bulunduğunu büyük bir özenle vurgular.” (Merquior,1986). Foucault yine Merquior’un belirttiği gibi iktidar uygulamasının zorlama ya da onama olmayıp, kıskırtıcı, ayartıcı ya da aşırı uçta sınırlayıcı ve yasaklayıcı bir özellik gösteren ve “akla uygun davranışları etkilemeye gerekçe oluşturan bütünsel bir davranışlar yapısı” olduğunu söyler. Foucault iktidarın başka araçlarla sürdürülen bir savaş olduğunu söyler yani çeşitli toplumsal kurumlarda, ekonomik eşitsizliklerde, dilde, her öznenin bedeninde yaşanan çatışmaları içiçe kapsayan sessiz ve gizli bir iç savaş olduğunu savunur. Bu görüş iktidarın yaşamın tüm alanlarına sızmış olduğu savını da destekler niteliktedir. İktidar ve egemenlik ilişkileri yaşamın her alanında toplumsalın karşısına çıkar, hatta insan ilişkileri bunlar üzerinden yürür. İktidar özneleri denetimi altına alır ve yönlendirir. İktidar ancak yaşam içinde – etkinliklerde, eylemlerde- bir anlam bulabilir. Bu bağlamda yaşamsal etkinliklerin bir çoğu iktidar, egemenlik ve güç ilişkilerini içerir. Manipüle edilen, biçimlendirilen, terbiye edilen, itaat eden, cevap veren, becerikli hale gelen ve güçleri artan beden iktidarın nesnesi ve hedefidir. Çağımızın iktidarı beden üzerine kurulmuştur (bio-power). Bu iktidarın amacı insan bedenini kontrol altında tutmaktır.

“İnsan bedeni, onun derinlerine inen, eklemlerini bozan ve onu yeniden oluşturan bir iktidar mekanizmasının içine girmektedir. Aynı zamanda bir “iktidar mekaniği” olan bir “siyasal anatomi” doğmaktadır, bu anatomi başkalarının bedenlerine, yalnızca onları nistenilen şeyleri yapmaları için değil, aynı zamanda öyle istenildiğiüzere, hız ve etkinliğe uygun olarak belirlenen tekniklere göre iş görmeleri için nasıl el konulabileceğini tanımlamaktadır.

Disiplin böylece bağımlı ve idmanlı bedenler, "itaatkar" bedenler imal etmektedir." (Foucault, 1992).

Foucault iktidarı ele alırken daha çok bu iktidarın birey üzerindeki etkisini ve bireyler arasındaki ilişkileri inceler, buna karşın Elias Canetti (1998) "Kitle ve İktidar" isimli çalışmasında iktidarın kitle üzerinde yarattığı etkiyi bulmaya çalışır. İki düşünürde antropolojiden yararlanarak bireyin, toplumun, ve iktidarın tarihini yeniden yazmaya çalışırlar. Canetti iktidarı Foucault'dan daha değişik bir açıdan değerlendirir. Foucault Bilgi ile iktidar arasındaki ilişkiyi ve bunun yanında beden üzerinden işleyen iktidarı olumsal olarak ele alır. "Fiziksel güç" Canetti'ye göre iktidarın önemli bir özelliğidir, çünkü bu deyiş "gerçekte aynı fikrin yalnızca daha açık bir ifadesidir; çünkü daha aşağı ve kaba dışavurumların içindeki iktidar, her zaman güç olarak betimlenmiştir." Canetti'ye göre güç; kendine zaman tanındığında iktidar haline gelir, ancak iktidar güçten daha fazla bir şey ifade eder. "İktidar daha geneldir ve güçten daha geniş bir uzam içerisinde işler." Fiziksel gücün dışında fiziksel hız iktidarın önemli parçalarından biridir. İktidarın işleyişi bu iki önemli öğeye dayanır. Foucault görünürlüğüün özneler için bir tuzak olduğunu söylerken Canetti gizliliğin iktidarın özünde yattığını söyler, görebilen ama görünmeme yeteneğinde olan iktidar olabildiğince kolay bir şekilde işleme yeteneğine sahiptir. İktidar herşeye nüfuz edebilir, ancak iktidara nüfuz edilemez. İktidar herkesin fikrini bilme ve sorgulayarak öğrenme hakkına sahipken, kimse iktidarın ne düşündüğünü öğrenme hakkına sahip değildir. Canetti de Foucault gibi insan bedenine değinerek gizlin ve iktidarın bedene içsel olduğunu antropolojik örneklerle anlatır. İktidar insan bedenleri üzerinden işler. İnsan bedeni iş gücüne

sahiptir bu yüzden kapitalistlerce değerli kabul edilir, ancak bu beden iktidarca yani egemen ideoloji tarafından istenilen biçime sokulmalıdır. Eskiden yalnızca şiddet kullanılarak yapılan bu biçime sokma artık insan psikolojisi ve diğer bilişsel etmenler kullanılarak ayrıca yine gerekirse şiddet uygulanarak gerçekleştirilir. Bu süreçte Gramsci'nin ideoloji, iktidar, hegemonya yaklaşımlarından etkilenerek Althusser'in (1994) kavramsallaştırdığı "devletin zor aygıtları" ve "devletin ideolojik aygıtları" arasındaki fark akla gelir. Feodalite döneminde ve kapitalizmin kendini kurma ve varetmesi süreçlerinde devletin zor aygıtları önceldir ve aykırı sesler zor kullanılarak bastırılır. Feodal dönemde hapisshane düzenine geçilmeden önce cezalandırmalar insan bedenlerini hedefliyordu. İşkence ile vücut cezalandırılıyor- vücut parçalanıyor, cezası üzerine kazanıyor, aynı Kafka'nın "Ceza Sömürgesi" adlı uzun öyküsünde olduğu gibi- ve kitleye bu izlettirilerek toplum suça ve suç işlemenin sonuçlarına karşı uyarılıyordu. Seyirlik işkence ve öldürmeler toplumca seyirlik etkinlikler olarak görülmüştür, bunun sonucunda egemenlerin kullandıkları zor toplumca meşrulaştırılmıştır. Kapitalizmin gelişmesi ile birlikte zor aygıtlarının yerini ideolojik aygıtlar almıştır. Kapitalizm de insan bedenleri önemlidir çünkü bu bedenlerden işgücü olarak yararlanılabilir. İnsan bedeniyle artı-değer üretir ve kapitalistler için feodal dönemin işkencelerinde harcanan değersiz bedenler değer kazanmaya başlar. Bu süreç hapisshane sisteminin gelişimini beraberinde getirir. Kitleler artık zorla değil ideolojik manipülasyon ve güdüleme ile denetim altına alınmakta ve kitlelerin bilinçleri egemen ideoloji tarafından üretilmekte ve yeniden-üretilmektedir. "Rıza" üretimi, yani kitlelerin iktidara gönüllü olarak kulluk etmeleri

ideolojik aygıtlar olan okul, ordu, medya vb. kullanılarak sağlanmaktadır. Ancak devletin zor aygıtları olan polis ve asker örgütlenmeleri hala varlıklarını sürdürür, hem de her teknolojik gelişmeyi yaşamsal alandan önce kullanarak ve toplumsal değişimlere göre yeniden şekillenerek. Kitleler ideolojik aygıtların etkisinden kendilerini sıyrıp, muhalif bir ideoloji doğrultusunda eyleme geçtiklerinde veya eyleme geçme gizilgücünü taşıdıklarında iktidarın zor aygıtları devreye girer. Çünkü iktidar kendini varetmek için karşısını yoketmek, yok edemez ise kabul edilebilir ölçülere çekmek zorundadır. İktidarın ideolojik aygıtlar ve zor aygıtları ile yeniden üretimi varolabilmesi için bir zorunluluktur.

III. Disiplin ve Cezalandırma

Modern düşünce ve ruh modernitenin bir ürünüdür. Modern iktidar kendisini bizler hakkında kesin normlar ve gerçekler yaratarak ve bizim "normal insanlar" gibi davranmamızı sağlayarak uygular. İktidarın gerçekleri ve kurallarını içselleştirerek normal bir insan haline gelebiliriz, eğer normal bir insan değilsek ve iktidarı rahatsız ediyorsak iktidar değişik yöntemler kullanarak bizleri normalleştirmeye çalışır. Bu normalleştirme araçları; disiplin ve cezalandırma.

Çağımızın egemen sınıfı olan burjuvazinin ideolojisini kullanarak yaratmak istediği toplum disiplinli bir toplumdur. Bu amaçla egemenler öncelikle devletin ideolojik aygıtlarından (DİA'lerden) yararlanır, yani özne aileden başlayarak disiplin altında tutulur bu süreç okul ve iş yaşamında da devam eder. Eğer özneler DİA'lar tarafından disipline edilememişlerse devletin zor aygıtları devreye girer. Disiplin altına alınmış olan bireyler

itaatkardır, otoriteye boyun eğerler, normal olanın dışında bir harekette buldukları zaman cezalandırılacaklarını bilirler. Disiplin altına alma süreci diğer süreçler gibi ilkin ailede başlar ve insan bilincinin buna göre şekillendirilmesi okul, iş ve medya ile devam eder.

III.1. Disiplin: Mekan ve Zamanın Örgütlenmesi

III.1.1 Mekan

Disiplinin sağlanması için; Foucault, temel koşullarından birisi olan mekanın önemi üzerinde durur, dizisel bir mekanın örgütlenmesi sorununu inceler. İnsan bilinci yaşanan çevre ile etkileşim içindedir, bu bağlamda insanın yaşadığı çevrenin insan bilincine bir etkisi söz konusudur. İnsanların yaşadığı ortamların düzenlenmesi, mimarisi doğrudan insan bilincini etkilemese bile dolaylı etkiler gösterir ya da bilinçaltına etki eder. Gerçekte uzay kesintisiz bir süreklilik ve akış içerisindedir, oysa biz uzayı geometrik şekillere bölerek onu parçalar ve sürekliliğini kesintiye uğratırız. Bunu yapmaktaki amacımız bu sonsuz sürekliliği anlaşılabilir kılmaktır. Uzamsal düzenleme insanın yaşama doğrudan müdahalesini içerir ve tüm düzenlemeler gibi iktidar sahiplerinin çıkarı doğrultusunda gerçekleştirilir. İnsan yaşamının bu düzenlenmesi ve mimarisinde de değişimlere neden olur. Mimari düzenlemeler sınıfsal bir içerik taşır, üst sınıflar her düzenlemede en iyi ve seçkin yere konumlanır, alt sınıflar ise her zaman kazanç durumlarına göre gittikçe kötüleşen yerlerde yaşamak zorunda bırakılır. Kentlerin mimarisinde ve şehir planlamasında bu gerçeklik çok daha açık ve görülebilir hale gelir. Üst sınıflar kentin en iyi yerlerinde yaşarken, daha aşağı sınıflar

sınıfsal özelliklerine göre düzenlenmiş bölgelere yerleştirilir. Üst sınıflar korunaklı (doğanın etkilerinden, hırsızlık, sınıfsal nefret vb. gibi tehditlerden korunan), geniş ve belediye hizmetlerinin tümünden yararlanan mekanlarda yaşarlar ve yaşadıkları yerler onların sınıfsal üstünlüklerinin bir kanıtı haline de gelir. Buna karşın alt sınıflar genellikle belediye hizmetlerinden en az yararlanan şehrin kenar bölgelerinde dar, bakımsız ve korunaksız konutlarda yaşarlar. Tüm bu mimari gerçeklikler sınıfsal yaşamın yansıtılmasına yaradığı gibi içselleştirilmesine ve yeniden-üretimine de yarar. Söz edilen mekanların dışında insanların toplu olarak bulunduğu yerlerin mimarisi de aynı şekilde sınıfsal bir içerik taşır ve insan bilincine ideolojik etkide bulunur. Fabrikalar, mahkemeler, hapishaneler, kışalalar, okullar insan bedenini denetim altına alma işlevini yerine getirecek özellikleri taşıdığı gibi insan bilincinin şekillendirilmesi sürecine de hizmet eder. Özellikle okul tüm bunların içinde ayrı bir öneme sahiptir; insanın ilk olarak toplu yaşama katıldığı yerdir ve insan bilincini doğrudan eğitim yoluyla ideolojik hegemonyanın istediği yönde şekillendirmesinin dışında mimarisi ile de bu amaca katkıda bulunur ve özneyi yaşama hazırlarken onlara diğer toplu yaşama mekanlarının nasıl kullanılacağını ve bu mekanlarda yaşanırken uyulması gereken kuralları öğretmiş olur. Yani öznelere okullara, fabrikalara, mahkemelere, hapishanelere, kışalara, varoşlara isyan etmeden alışmaya ve yaşamaya uygun bir biçimde yetiştirir.

İnsan yaşadığı ortamın şekillendirdiği, dönüştürdüğü bir varlıktır, eğer farkına varırsa insanında aynı şekilde yaşadığı ortamı değiştirebilecek güce de sahiptir. Bu bağlamda iktidarı elinde bulunduranlar yaşanan mekanları istedikleri insan tipini yeniden

üretecek ve yansıtacak şekilde düzenlerler. Kentlerin düzenlenişi, toplu yaşanan alanların, konutların (evler, devlet daireleri, okullar, hastaneler, kışlalar, cezaevleri, alış-veriş merkezleri vb.) mimarisi bu bakımdan iktidarın yansıtıcılarıdır.

“Dizisel bir mekanın örgütlenmesi, ilk öğretimin en büyük teknik değişimlerinden birini oluşturur...Bireysel yerleri ayırarak, her birinin denetlenmesini ve herkesin eşanlı çalışmasının mümkün kılmıştır. Yeni bir öğrenim zamanı ekonomisini düzenlemiştir. Okul mekanının öğreten bir makine olarak, ama aynı zamanda gözeten, hiyerarşik hale getiren, ödüllendiren bir makine olarak da işlev görmesini sağlamıştır. Disiplinler ‘hücreleri’, ‘yerleri’ ve ‘sıraları’ örgütlerken, karmaşık mekanlar imal etmektedirler; bunlar hem mimari, hem işlevsel, hem de hiyerarşıktirler. Bunlar sabitleştirmeyi sağlayan ve dolaşıma olanak veren mekanlardır; bireysel parçalar ayırmakta ve işlemsel bağlantılar kurmaktadır; yerleri belirlemekte ve değerleri işaret etmektedirler; bireylerin itaatini garanti altına almaktadırlar, aynı zamanda en iyi zaman ve hareket ekonomisini de garantilemektedirler.... Demek ki ilk büyük disiplin işlemlerinden biri, karmaşık, yararsız veya tehlikeli kalabalıkları düzenli çocuklar haline dönüştüren ‘canlı tablolar’ın oluşturulmasıdır. (Foucault ,1994).

Mekanın düzenlenmesi iktidara bir çok yararlar sağlar, iktidarın uygulandığı kitleler üzerinde tam bir egemenlik kazanılır ve hiyerarşi uzamın örgütlenmesinde bir anlam kazanır ve insan bilincine ve daha da önemlisi bilinçaltına yansır. İktidar mekansal düzenleme ile bilinçaltına doğrudan bir etki yapar ve insanın bilinçaltının düzenlenmesinde etkili olur, bu etki iktidarın insanın düşüncesine yansımaları da beraberinde getirir, insanlar bilincinde

olmaksızın dilsel ve düşünsel girdilerin yanında dildışı veya söylemdışı alan tarafından da biçimlendirilirler. Örneğin eğitsel alana bu açıdan bakıldığında, öğretmenin verdiği dersler egemen ideolojinin taşıyıcısıdır ve insan bilincinin doğrudan ve açık biçimlendirilmesini amaçlar ancak bunun yanında, sınıfın düzenleniş biçimi ve iktidarı temsil eden öğretmenin mekan içindeki yeri öğrencinin bilinçaltına açık olmayan bir biçimlendirici etkide bulunur. Sınıfta öğretmen her zaman daha yüksekte herkesi görebileceği bir kürsüde oturur ve bu onun iktidarının göstergesidir. Bunun yanı sıra okullarda yöneticilerin odaları onların iktidarlarını vurgulayacak bir biçimde düzenlenir ve genellikle binaların üst katlarında bulunur. Yöneticilerin odalarına girmek hem öğretmenlerde hem de öğrencilerde korku yaratır, bunun nedeni yöneticilerin iktidarının sesini taşıyan ezici ve buyurgan konumlarının yanı sıra uzamın bu durumu destekleyecek bir biçimde örgütlenmiş olmasından ileri gelir. Mekanın örgütlenmesi ayrıca çalışmaların verimini yükseltir, zamanın daha iyi kullanımını sağlar. Birbirine bağlı olan bir çok öğenin başarılı bir örgütlenimi ve yönetimi süreci içerisinde bir aksama olmaması için yaşadığımız alanlar olan mekanlar temel bir önem taşır.

Mekan üzerine Canetti'nin yorumları Foucault'nunkilerle örtüşür. Canetti kışlaları ve askerleri ele alır. İnsan bilincinin şekillendirilmesinde uzamın ve mimarinin önemi Canetti tarafından da vurgulanır. Canetti burada kışla yaşamı ve askerinin mimari yapı tarafından nasıl şekillendirilip yabancılaşmış bir nesneye dönüştürüldüğünü gösteriyor. Bu alıntıyı okurken 'asker' sözcüğü yerine 'işçi, öğrenci, öğretmen vb.' sözcüğü yerleştirilebilir.

“Bir askerin eğitimi, sıradan insanların yapmasına izin verilen pek çok şeyin yasaklanmasıyla başlar ve bu yasakların en ufak ihlaline ağır cezalar verilir. Herkes, daha çocukluğun erken dönemlerinde yasak şeyler alanının farkına vardılır; ama, askerinki müthiş büyük bir alandır. Etrafına duvar üstüne duvar dikilir; bu duvarlar, büyüklüklerini görsün diye ışıklandırılır. Bu duvarlar dış hatların net bir biçimde belirlenmesinin yanı sıra yüksek ve kuvvetlidir de. Asker duvarları bilmezden gelmesin diye sürekli bunlardan bahsedilir. Asker sanki etrafında hep bu duvarları hissetmiş gibi hareket etmeye başlar. Vücudunun katılığı bu duvarların sertliğinin ve pürüzsüzlüğünün yansıması gibidir; asker giderek **stereometrik** (katı cisimlerin oylumuna dair) bir figürü andırır. Bir asker, kendisini çevreleyen kendisini uyarlayan bir mahkum gibidir; kapatılmış olması karşısında o kadar az mücadele eder ki hapisanenin duvarları fiilen onun şeklini etkiler ...Bütün bu yasaklar yığınını topluca içselleştirene ve bir günün ve her günün bütün rutini içinde yasaklanan her şeyden nasıl kaçınacağını tam olarak bildiğini kanıtlayana kadar, hiç kimseye gerçekten asker denemez” (Canetti , 1998).

Etrafına duvarlar örülerek yaşamaya zorlanan insan zamanla bu duvarları düşünsel anlamda da içselleştirir ve tüm dünyayı bu duvarların içerisinde kalan alan olarak tasarımılamaya başlar duvarların ötesi onun algı ve düşün alanının dışındadır. Duvarların çevrelediği insan zamanla yaşama ve kendine yabancılaşarak duvarların bir uzantısı haline gelir. Her an duvarları hatırlaması sağlanır. Asker, işçi, öğrenci vb. sıfatını taşıyabilmesi ve kendini kanıtlayabilmesi için yabancılaşması yani duvarları içselleştirmesi zorunluluktur. Yabancılaşmanın ve insani özne

olmaktan çıkıp nesneleşmenin had safhaya ulaştığı bu durumlar iktidarın yaratmayı amaçladığı şeyin bir insan olamadığını açığa vurmaktadır. Özneleşmek isteyen insan tüm bu insandışılaştırıcı etkilere karşı yabancılaşmayı aşacağı ve özneleşebileceği özgürlük alanlarını yaratacak gizin gücü içinde taşımaktadır, insanın olduğu yerde umut da vardır.

III.1.11 Zaman

Foucault'a göre disiplinin en önemli bir diğer ögesi "etkinliğin denetimidir". Denetim altına alınacak olanların bedensel hareketlerinin ve davranışlarının denetim altında tutulabilmesi için yaşamları ve günlük etkinliklerinin programlanması gerekir. İnsan yaşamının her alanında kendisini gösteren iktidar onun tüm yaşamını denetim altına alma sürecinde uzamın örgütlenmesi dışınsa, zamanın iktidarın isteklerine göre düzenlenip örgütlenmesi işlevini yerine getirir. Foucault zamanın kullanımının eski bir miras olduğunu söyler. İnsan etkinliğinin belirli bir amaç doğrultusunda kullanılmaya başlanmasıyla zamanın kullanımı önem kazanmıştır. Bu nedenle zamanda aynı mekan gibi anlamlandırılabilir parçalara ayrılır oysa zaman devamlı bir akış ve devinim içerisindedir ve yaptığımız şey zamanı parçalara ayırarak onu bizim için kontrol edilebilir bir hale getirmektir. Zamanı denetim altına almak insan bedenini ve bilincini denetim altına almayı sağlar ve bunları kullanarak yapılan işlemlerde kolaylık sağlar. Fabrikalarda, dini kurumlarda, orduda, okulda vb. zamanın en iyi kullanılmasına özen gösterilir, tüm etkinlikler önceden belirlenmiş bir program çerçevesinde gerçekleştirilir. İnsan bedeni bu belirlenen zaman bölümlenmelerine göre eğitilir ve insan bedenlerine hakimiyet

kurmanın önemli bir başka aracı olan insan etkinliklerinin zamanı kullanılarak denetimi daha çocuklar çok küçükken başlar. Aile çocuklarına ne zaman yatıp kalkacaklarını, ne zaman yemek yiyeceklerini, ne zaman oyun oynayıp ne zaman ders çalışacaklarını onların yerine belirler. Ailenin iktidarının başlattığı bu zamansal düzenleme okul, kışla, işyeri vb. ile devam eder. Öğrencinin sınıf içindeki tüm davranışları; bedeninin zamansal yoğunlaşması, beden ve davranışların korelasyon içine sokulması, beden nesne eklemleşmesi ve zamanın tüketici kullanımı üzerine kurulmuştur. Foucault ilkokullarda zamanın bölümlere ayrılmasının giderek sıradan bir iş haline gelmiş olduğunu, etkinliklerin hem karşılık verilmesi gereken emirler tarafından kuşatılmış olduğu gerçeği üzerinde durur. Öğrenci öğretmenin her sorusuna belirlenen zaman içerisinde yanıt vermek zorundadır. Foucault'a göre işaretin ilk ve başlıca kullanımı, öğrencilerin bakışlarını tek bir hareketle öğretmene yöneltmek ve onları öğretmenin yapmalarını istediği şey konusunda dikkatli kılmaktır. Öğrenci işaretlerin şifresini öğrenmek ve bunların her birine otomatik olarak yanıt vermek zorundadır. Öğrenciler zillere göre hareket etmeye alışırlar, öğrencilerin okul yaşamında neyi ne zaman yapacağı bu zillerle anlatılmış olur ve bu da zamanın en iyi şekilde kullanımını sağlar, disiplinin sağlanmasını kolaylaştırır. "Zamanın iyi kullanılmasına olanak veren beden iyi kullanımında,hiçbirşey aylak ve yararsız olarak kalmamalıdır; herşey istenilen hareketin desteği olmaya davet edilmelidir" (Foucault , 1992). Ayrıca beden ve nesnenin eklemleşmesi sorunu öğrenciler için önem taşır, öğrenci kalemi, defteri ve kitapları ile içinde bulunduğu öğrenim ortamında yapacağı hareketler önceden düşünülüp programlanmış

ve diziler halinde bölümlenmiştir. Öğretimde nesnelerin kullanımı nedeniyle 'bedenin aletsel şifrelenimi' gerçeği ortaya çıkar. İnsan bedeni kullandığı aletlere uygun biçimde çalışmaya alışmak zorundadır bir süre sonra bu nesnelere onun vücudunun uzantılarıymış gibi düşünölmeye başlanır ve beden ile nesne birbirine eklenir.

III.II. Cezalandırma

Ceza disiplinin ayrılmaz bir parçasıdır, disiplinin sağlanmasında en tanınmış ve etkili araçtır. Foucault'a göre "bütün disiplineli sistemlerin merkezinde küçük bir ceza mekanizması işlemektedir." Her disiplin kendine özgü ceza biçimleri üretir, bu bağlamda insan yaşamına toplumsal bağlama göre değişen disiplin ve cezalandırma biçimlerinden sözedilebilir. Yani yaşamın bir çok alanında topluma kurallar koyan ve bu kurallara uyulup uyulmadığını denetleyen mahkemeler vardır ve kurallar çöğnendiği zaman cezalandırılma tehlikesi ile karşı karşıya kalınır. Cezalandırılmak bir caydırıcılık yaratır ancak tek başına cezalandırılma korkusu bile, insanda psikolojik olarak denetim altında tutar. Foucault disiplin cezalarının sağlamak zorunda olduğu düzenin ikilemler taşıdığını gösterir bu düzen hem karma ve yapay bir düzendir hem de doğal ve gözlenebilir süreçler tarafından tanımlanan bir düzendir. Disiplineli cezanın işlevi sapmaları azaltmak mümkünse engellemektedir. Her birey genel olarak kabul edilen normlara toplumsal kurallara göre davranmalıdır, normal olanın dışında davranışlar gösterenler normalleştirilir -islah edilir. Bu süreçte kullanılan disiplin cezaları adli modelden - para cezası, bedensel şiddet, kapalı tutma -

alınmış olabilir ancak bu tür cezalar çağımızda giderek yerinin rızanın şiddet kullanılmadan sağlanmasına dayanan başka ceza türlerine bırakmıştır, örneğin alıştırmaya yönelik cezalandırma. “Disiplin cezası büyük bölüm itibarıyla, zorunluluğun kendiyile aynı biçimdedir; ihlal edilen yasanın intikamından çok, onun tekrar ettirilmesi, iki katına çıkarılmış ısrardır... Cezalandırmak idman ettirmektir” (Foucault,1994).

Foucault’a göre ceza disiplin içinde, çifte bir sistemin unsurundan başka bir şey değildir: ödül–yaptırım. Disiplinin sağlanmasında ceza tek başına kullanılamaz, bunun yanında ödüllendirmede disiplinin sağlanmasında ve öznenin terbiye edilmesinde kullanılan önemli araçlardan bir tanesidir.

Özne yalnızca ceza kullanılarak terbiye edilemez bunun yanında ödüllendirme sistemi de işin içine katılarak öznenin gerçeği görmesi engellenir. Sürekli cezalandırma öznedeki bir tepki yaratabilir bunun engellenmesi şiddetin saklanması veya öznenin hoşlandığı şeylerin ardına saklanmasıdır. Böylelikle özne cezalandırıldığında tepki göstermez ve normalleştirici yaptırım mekanizmasını içselleştirerek benimser.

Normalleştirmenin klasik çağın sonunda iktidarın büyük araçlarından biri haline geldiği Foucault tarafından vurgulanır. İktidarın ve egemen ideolojinin amacı kendi normlarını tüm topluma kabul ettirmek için değişik araçlar kullanarak öznelere biçimlendirmesi bir başka deyişle normalleştirmesidir. Muhafız olan normalleşmeyenlerin ise dönüştürülmesi için disiplin ve cezalandırma yöntemleri etkin olarak kullanılır. Çoğunluğun normalleştirilmiş olduğu bir toplumda azınlık durumuna gelen muhalif, Althusserci deyişle ideolojik aygıtlar tarafından sisteme

uyumlu hale getirilmeye çalışılır, bu süreçte de normalleşmeyenler için ise zor aygıtları devreye girer. Yalnızca yönetim aygıtı ve bunun uygulayıcıları değil normalleştirilmiş olan tüm toplumsal öznelerin - iktidarın nesnelere olarak kodlanmış olan pseudo-öznelerin- normalleştirilememiş olanı hedef alarak kendine benzetmeye çalışması bu yapının kendini yeniden üretimini kolaylaştırır. İktidarın düşüncesi tüm toplumsal alanlara sızmış ve hegemonik yapısını kurmuştur. Ancak bu yapı bütünsel değil parçalıdır. Bu parçaların arasında kalan iktidarın gözetiminden kaçan yerler - kör noktalar- muhaliflerin yaşam alanlarıdır. Yeni ve özgürlükçü düşünceler bu alanlarda tohumlanır ve yaşam alanı bulur. Foucault'un dediği gibi iktidarın olduğu her yerde direnişte vardır.

Sonuç

"Gerçekçi ol, imkansız iste" belki de insanlığın özgürleşmesinin tarihinde özgürleşmek için atılan adımların en önemli şiarı olmuştur. Panopticonları parçalayabilecek güce sahip olmak, yeniden Thomas More'u, Campanella'yı, Etienne de la Boetia'yı okumak ile olası hale gelecektir. Geleceğin Orwelci bir kabus olmaması için yeni düşler kurmak, disiplin ve cezalandırma mekanizmalarını yoketmektir. Ütopyaların -olanaksız denilenlerin- peşisıra gitmektir. "Truman Show" filminde ki gibi yanılısamaların ayırdına varmak ve iktidarın koyduğu sınırları aşmaktır. Mekan ve zamanın parçalanmışlığı, öznenin parçalanması ve denetim altına alınması olduğu için, bu parçalanmış ayna da kendini iktidarın arzu nesnesi olarak dolayımlayan öznelerin kurtuluşu yabancılaşmışlıklarına yabancılaşmaktır. "Don Quijote"a özenmek,

Rosinantenin sırtında yeni bir düşün peşinden gitmektir gerçekten özne olmak. Özne olmak "başka bir dünya mümkün" diyebilmektir.

Kaynakça

- Althusser, L. (1996). "İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları". İletişim Y. İstanbul.
- Boetie, E. (1995). "Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev". İmge Y. Ankara.
- Bradbury, R. (1999). "Fahrenheit 451". İthaki Y. İstanbul.
- Campanella, T. (1993). "Güneş Ülkesi" Sosyal Y: İstanbul.
- Canetti, E. (1998). "Kitle ve İktidar". Ayrıntı Y. İstanbul.
- Foucault, M. (1992). "Hapisanenin Doğuşu" İmge Y. Ankara.
- Foucault, M. (1994). "Kelimeler ve Şeyler". İmge Y. Ankara.
- Huxley, A. (1999). "Cesur Yeni Dünya". İthaki Y. İstanbul.
- Merquior, J.G. (1996). "Foucault". Afa Y. İstanbul.
- More, T. (1999). "Ütopya". İş Bankası Y. İstanbul
- Orwell, G. (1999). "Bindokuzyüzseksendört". Can Y. İstanbul.
- Sarup, M. (1999), "Postyapısalcılık ve Postmodernizm". Ark. Ankara